

Kraków, 20 lutego 2025 r.

Dr hab. Joanna Dybiec-Gajer, prof. ucz.
Katedra Dydaktyki Przekładu
Instytut Filologii Angielskiej
Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

mgr Anny KLIMONT

pt. Obecność i funkcje neutralnego zaimka *hen* w szwedzkich książkach obrazkowych
napisanej pod kierunkiem dr hab. Hanny Dymel-Trzebiatowskiej, prof. UG

Przedłożona do recenzji rozprawa doktorska mgr Anny Klimont wpisuje się w ożywiony ostatnio nurt interdyscyplinarnych badań nad literaturą wizualną. Ponieważ rynek książki obrazkowej rozwija się dynamicznie w wielu miejscach na świecie, powstają interesujące, artystyczne prace integrujące literaturę i sztukę adresowane nie tylko do młodego odbiorcy, badania naukowe nad tym zjawiskiem są ważne i potrzebne, tym bardziej że wcześniej było ich na polskim gruncie stosunkowo niewiele. Szczególnie interesującą rolę odgrywa skandynawska literatura dziecięca i młodzieżowa, zwłaszcza w odniesieniu do państwowej polityki edukacyjnej w Szwecji. W tym kontekście wybór tematu pracy doktorskiej uważam za aktualny, uzasadniony i o dużym potencjale naukowym. Dotychczasowe badania nad książką obrazkową analizują ją w różnych ujęciach, jako złożone, multimodalne medium, twórczą przestrzeń dla eksperymentów językowych, literackich i graficznych a także jako perswazyjną formę przekazu i oddziaływania zwłaszcza na niedorosłego odbiorcę. Autorka obiera perspektywę literaturoznawczą z wyeksponowanym wątkiem socjolingwistycznym, skupiając się na obecności „neutralnego zaimka” *hen* we współczesnych szwedzkich książkach obrazkowych dla młodego odbiorcy.

Praca została sporządzona w język polskim, liczy 210 stron tekstu głównego, który składa się z wprowadzenia, pięciu rozdziałów oraz zakończenia. Zawiera również bibliografię, streszczenia w języku polskim i angielskim, dwa załączniki oraz spis tabel i ilustracji, łącznie 24 strony. Układ rozprawy doktorskiej jest właściwy dla opracowań naukowych, tematyka rozdziałów logicznie łączy się ze sobą, zachowano proporcje w

długości poszczególnych sekcji i części. Jak przystało na temat poświęcony ikonotekstom, pracę wzbogacają reprodukcje omawianych książek obrazkowych, łącznie zamieszczono 44 ilustracje. W niniejszej recenzji odniosę się do najistotniejszych ustaleń Doktorantki, obranej przez nią perspektywy badawczej, zastosowanej metodologii oraz poczynionych przez nią wniosków.

We Wprowadzeniu (s. 3-4) Autorka przekonująco uzasadnia wybór tematu, by następnie w rozdziale pierwszym szczegółowo przedstawić cel rozprawy i główne pytania badawcze. Dotyczą one ustalenia 1) w jakich książkach obrazkowych pojawia się zaimek *hen*, 2) jakie spełnia w nich funkcje, 3) jak analizowany zaimek łączy się z pozostałymi elementami ikonotekstu i „czy tworzy z nimi spójny przekaz”, 4) czy wybrane do analizy książki obrazkowe „jednoznacznie reprezentują idee równości i neutralności płciowej” oraz 5) czy książki te „wpisują się w program równościowej polityki edukacyjnej w Szwecji” i czy „mogą być potencjalnie wykorzystywane do realizacji jej założeń na wczesnych etapach edukacji” (s. 5-6, podkreślenia JDG). Pytania wydają się generalnie zasadne w odniesieniu do obranej problematyki rozprawy doktorskiej. Sformułowano je w sposób klarowny, warto natomiast zwrócić uwagę na powtarzające się sformułowanie z czy, które sugeruje jednoznaczną, kategoryczną odpowiedź typu ‘tak’ lub ‘nie’. Wydaje się, że bardziej zniuansowane podejście do problematyki zapewniłoby stosowanie skali i na przykład dodanie sformułowania „w jakim stopniu”. Dychotomiczne ujęcie nie oddaje złożoności zagadnienia, zwłaszcza w pytaniu 4, tym bardziej, że badany konstrukt – idea równości i neutralności płciowej – nie wydaje się ani jednoznaczny, ani nie został zoperacjonalizowany w rozprawie.

Wybór ikonotekstów do analizy to kolejny ważny punkt Wprowadzenia. Doktorantka na podstawie przyjętych kryteriów – książki wydane w Szwecji w języku szwedzkim w latach 2012-2020 i zawierające zaimek *hen* – zestawiła korpus dwunastu książek obrazkowych (i

ilustrowanych), adresowanych głównie do młodszych dzieci. Interesującym ustaleniem jest, że większość tytułów (75%) wywodzi się z jednej oficyny, Olika, które, jak zwraca uwagę Doktorantka, specjalizuje się w wydawnictwach z zakresu literatury dziecięcej i podkreśla kwestie równościowe, walkę z uprzedzeniami oraz kreatywne podejście do norm społecznych. Zatem wydawnictwo kieruje się poczuciem misji, którą realizuje m.in. poprzez publikację książek dla dzieci w wieku przedszkolnym i szkolnym, a użycie neutralnego płciowo zaimka *hen* wpisuje się w projekt światopoglądowy wydawcy. Flagowym produktem jest trylogia o Kivi, która wprowadziła zaimek *hen* do szwedzkiej literatury dziecięcej. Dwa pierwsze tytuły z serii ukazały się w 2012 r., *Kivi & Monsterhund (Kivi i Piespotwór)* oraz *Kivi & den gråtande goraffen (Kivi i płacząca gorafa)*, trzy lata później dołączył *Kivi & Drakbrakaren (Kivi i Grzmotosmok)* w 2016 r. Wszystkie wyszły spod pióra Jespera Lundqvista, który jest autorem jeszcze dwóch książek analizowanych w rozprawie, ilustracje wykonała Bettina Johansson.

W kolejnym kroku Autorka zajmuje się zagadnieniami terminologicznymi. Warto podkreślić, że wykazuje się przy tym bardzo dobrą znajomością przedmiotu, a obszerna, trzynastostronicowa Bibliografia faktycznie przekłada się na solidnie osadzony w historii badań wywód naukowy. Doktorantka kompetentnie zarysowuje mapę terminologiczną książki obrazkowej (Rozdział 1.2) i z dużym znawstwem przedstawia stań badań nad tym medium (Rozdział 3). Odnosi się do wiodących przełomowych prac naukowych, od starszych z lat 70. i 80. ubiegłego wieku (m.in. Bader 1976, Nodelman 1988), po najnowsze, w tym antologię *Routledge Companion to Picturebooks* (red. Kümmerling-Meibauer 2018), przy czym korzysta z publikacji w języku szwedzkim i angielskim, uwzględniając zarówno ustalenia badaczy skandynawskich (m.in. Hallberg, Oittinen), anglosaskich, francuskich i innych, jak również polskich (Dymel-Trzebiatowska, Cackowska, Szyłak, Śniecichowska). Tym ostatnim poświęcona jest osobna sekcja pt. *Badania nad książką obrazkową w Polsce*

(3.1.3). O horyzontach badawczych Doktorantki i jej dojrzałości naukowej świadczy sposób definiowania książki obrazkowej oraz sprawnie poruszanie się na poziomie metarefleksji. Autorka kategoryzuje definicje (wg formy, relacji między tekstem a słowem, przynależności gatunkowej), odnosi się do istniejących typologii książki obrazkowej, a także omawia różnie traktowane przez badaczy pojęcie ikonotekstu. Przy takim spojrzeniu z lotu ptaka czytelnikowi może jednak brakować podania na początku rozprawy (sekcja 1.2 Terminologia) konkretnych, przykładowych definicji książki obrazkowej, ilustrujących sproblematyzowane w sekcji zagadnienia terminologiczne i koncepcyjne. Definicja pojawia się, aczkolwiek później, w sekcji 1.3.1 (s. 11), a refleksja nad niemożnością satysfakcjonującego zdefiniowania książki obrazkowej powraca w sekcji 3.1.1 (s. 39-40), podczas gdy czytelnik, kierując się tytułami części rozprawy, oczekuje ustaleń definicyjnych raczej w ramach Terminologii a nie Rysu historycznego. W dyskusji terminologicznej Doktorantka słusznie krytycznie odnosi się do terminu „książeczka obrazkowa” (s. 7), którego użycie może deprecjonować przedmiot badań i który w jej opinii dalej pojawia się pracach naukowych. Warto dodać, że przedmiotem krytycyzmu moim zdaniem częściej był termin „książka obrazkowa”, ze względu na deminutywną formę drugiego członu, co spowodowało, że w niektórych pracach badawczych preferowane jest spopularyzowane przez Iwonę Chmielewską określenie „książka obrazowa” czy zapożyczenie *picturebook*.

W rozprawie Autorka przyjmuje perspektywę badawczą poetyki kognitywnej, wywodzącej się z kognitywistyki, skupiającej się na tym, jak umysł ludzki przetwarza teksty literackie, w jaki sposób literatura jest postrzegana i interpretowana przez czytelników. Bliska jest jej również perspektywa normokrytyczna (ang. *norm-critical pedagogy*). Ponieważ w zestawionym przez siebie korpusie Doktorantka analizuje reprezentację płci, jako narzędzie metodologiczne wybiera teorię schematów płci (ang. *gender schema theory*), zaproponowaną przez Sandrę L. Bem (1981). Ujęcie to bada procesy tzw. typizacji

płciowej (ang. *sex-typing*), czyli mechanizmy kształtowania preferencji, umiejętności, cech osobowości, zachowań oraz samoświadomości zgodnych z płcią. Kolejny powiązany i ważny dla obranej perspektywy badawczej termin to skrypty kulturowe w odniesieniu do płci, które Autorka bada pod kątem ich występowania w korpusie. Zaznacza, że przedstawienia płci w ikonotekstach postanowiła oprzeć na „dychotomicznym podziale cech i elementów na kobiece i męskie” (s. 29). Ze względu na fakt, że rozprawa poświęcona jest książkom obrazkowym dla młodego odbiorcy, Doktorantka zasadnie korzysta z literatury przedmiotu poświęconej temu zagadnieniu. W tym celu sięga po dualistyczny i symetryczny katalog cech typowo męskich i żeńskich opracowany do opisu postaci występujących w książkach dla dzieci przez Marię Nikolajewą (*Barnbokens byggklossar*, 1998). Autorka korzysta również z taksonomii Marisy B. Trevino, która wskazuje na zachowania reprezentatywne dla typów bohaterów (*Gender in Children’s Picture Books: A 21st Century Update*, 2019). Wyodrębnione i opisane przez Trevino kategorie bohaterów z książek dla młodego odbiorcy to: bohaterowie agresywni/asertywni; troskliwi lub przywódczy/odważni; zależni/ulegli. Doktorantka korzysta również z zaproponowanego przez badaczkę zestawienia zachowań stereotypowo męskich i kobiecych. Typologie Nikolajevej i Trevino uzupełnia o wybrane aspekty z formularzy do „normokrytycznej analizy literatury dla dzieci” (s. 33) opracowanych przez Karin Salmson i Johannę Ivarsson (2015, 2021). Przykładowo, do stereotypowych cech i zachowań bohaterów chłopięcych przynależy „przejmowanie inicjatywy, rozwiązywanie problemów i stawianie czoła niebezpieczeństwu, testowanie granic, okazywanie złości lub agresji”, a bohaterki dziecięce są „empatyczne, opiekuńcze i ostrożne, płaczą lub pokazują, że są smutne lub obrażone” (s. 34).

To przedstawione w zarysie podejście teoretyczno-metodologiczne Autorka realizuje w części empirycznej rozprawy (Rozdział 4). Rozpoczyna od analizy narracji werbalnej, by następnie przejść do badania ikonotekstu, gdzie omawia funkcje użycia zaimka *hen* w

odniesieniu do bohaterów ludzkich, zwierząt i innych stworzeń oraz zjawisk abstrakcyjnych i transcendentnych. W ramach tej ostatniej kategorii bada przedstawienia postaci Boga. Doktorantka prowadzi badanie dwuetapowo, rozpoczyna od analizy ilościowej, kwantyfikuje m.in. częstość występowania zaimka *hen*, by następnie przejść do omówienia o charakterze jakościowym, ten drugi typ analizy dominuje w rozprawie – jest on szczegółowy i staranny, aczkolwiek jego opisowość i relacjonowanie czytelnikowi zawartości książek obrazkowych mogą miejscami wydać się monotonne.

Najciekawsze w mojej opinii wyniki zaprezentowane w rozprawie dotyczą ustalenia, że 1) w okresie 2012-2020 ukazało się dwanaście szwedzkich książek obrazkowych dla dzieci, w których występuje zaimek *hen*, przy czym większość z nich pochodzi z jednego wydawnictwa promującego różnorodność, 2) w analizowanym korpusie zaimek *hen* wykorzystywany jest przede wszystkim do desygnowania postaci ludzkich, a tylko w dalszej kolejności do zwierząt i zjawisk 3) twórcy stosują różnorodne strategie reprezentacji neutralności płciowej: neutralnie brzmiące imiona postaci, hybrydyczne neologizmy (np. morbroster – wujcia, marfor – dziabcia), sformułowania opisowe, hybrydyzację rozumianą jako łączenie kontrastujących ze sobą elementów stereotypowo żeńskich i męskich, 4) w korpusie występuje szereg innych elementów świadczących o tzw. ujęciu normokrytycznym w takich płaszczyznach jak np. sprawność fizyczna i umysłowa, orientacja seksualna, struktura rodzinna, wyznanie/wiara. Interesujące są również informacje o kontekście wydawniczymi, takie jak opracowywanie przez wydawnictwa instrukcji dla twórców ikonotekstów zgodnie z podejściem normokrytycznym. Wartościowe i ważne dla zrozumienia omawianych książek obrazkowych jest również przywołanie w rozprawie szerszego kontekstu społecznego i instytucjonalnego Szwecji (3.2 i 3.3), w tym oficjalnej antydyskryminacyjnej szwedzkiej polityki edukacyjnej. Autorka odnotowuje także kontrowersje związane z zaimkiem *hen*, w tym jego rosnące upolitycznienie oraz duże

zaangażowanie instytucji państwowych w prowadzenie „polityki równościowej” w edukacji. Doktorantka zakańcza rozprawę konkluzją, że omówione książki obrazkowe wpisują się w założenia szwedzkiej polityki propagującej równość i inkluzywność w edukacji oraz że mogą zostać wykorzystane jako „potencjalny materiał do normokrytycznej pracy z dziećmi” (s. 210).

Chciałabym odnieść się do zastosowania metodologii wykorzystującej teorię schematów i wynikającej z niej stereotypowego podziału na zachowania kobiece i męskie. Z jednej strony użycie takiego instrumentu wydaje się zrozumiałe i uzasadnione, ponieważ Autorka chce zbadać, co postulat neutralności płciowej desygnowany przez *hen* może oznaczać w praktyce i jak realizowany jest w konkretnym medium, tj. w książce obrazkowej dla młodego odbiorcy. Z drugiej strony, czy taka perspektywa nie prowadzi do zamykania się w utartych schematyzmach i powoduje pewien dysonans poznawczy, czy wręcz paradoks, że zjawiska pojmowane przez ich twórców (autorów książek obrazkowych, wydawnictw itp.) jako wysoce kreatywne i niekonwencjonalne są analizowane za pomocą stricte dychotomicznego i szablonowego instrumentu?

Omawiana w rozprawie tematyka zaimka *hen* i przemodelowywania języka pod kątem neutralności, inkluzywności czy też ukrycia płci ma interesujące implikacje językoznawcze i przekładoznawcze, zwłaszcza w przypadku tłumaczenia na języki fleksyjne, takie jak polski. Staje się to wielokrotnie widoczne w wywodzie, gdzie praktyczne aspekty tłumaczeniowe stają się sporym wyzwaniem, czy w zamieszczonych cytatach z książek o Kivi, które jako jedyne z korpusu zostały przełożone na język polski, a w których pojawiają się jeszcze inne niż u Doktorantki ciekawe rozwiązania tłumaczeniowe. Przy takim bogactwie materiału językowego można odczuć niedosyt refleksji przekładoznawczej, także w pominięciu jej przy omawianiu stanu badań nad książką obrazkową. Z uwagi na komparatystyczny charakter pracy interesujące byłoby też odniesienie się do recepcji serii

o Kivi w Polsce. Nie czynię jednak z tych uwag zarzutu, ponieważ rozprawa w założeniu podąża ścieżką literaturoznawczą, chciałabym natomiast zaznaczyć potencjał obranego tematu, który może inspirować do dalszych eksploracji i refleksji w różnych dyscyplinach naukowych.

W ramach dyskusji nad dysertacją chętnie usłyszałabym syntetyczne odpowiedzi na następujące pytania:

- 1) Mając na uwadze, że w rozprawie podkreślany jest wątek kognitywistyczny, kładący nacisk na odbiór tekstów przez czytelników, a w konkluzji wyartykułowana jest uwaga, że „percepcja przez docelową grupę czytelniczą wciąż pozostawia jednak szerokie pole do dalszych badań” (s. 210) chciałabym zapytać, czy rozważała Pani przeprowadzenie badania z udziałem odbiorców docelowych bezpośrednich i pośrednich: dzieci, rodziców, nauczycieli? Jak takie badania mogłyby zostać zaprojektowane i zrealizowane?
- 2) Autorka zaznacza, że „zabarwienie dydaktyczno-ideologiczne [jest] charakterystyczne dla literatury przeznaczonej dla dzieci” (s. 24). Analizowane w rozprawie książki obrazkowe wpisują się w projekt polityczno-ideologiczny, co zostało wspomniane w rozprawie. Jak można w tym kontekście scharakteryzować dydaktyzm omawianych książek? Co odróżnia go od innych znanych z literatury dziecięcej form dydaktyzmu, a co z nim łączy? Czy i jak problem współczesnego dydaktyzmu w literaturze dla młodego odbiorcy problematyzowany jest w literaturze przedmiotu?
- 3) Co spowodowało, że, książek z *hen* dla dzieci jest niewiele i jak zaznaczono w podsumowaniu, „*hen* nie zagościł w książkach obrazkowych na stałe” (s. 205)? Jak widzi Pani w tym kontekście przyszłość zaimka *hen* i treści inkluzywnych w książkach dla młodego odbiorcy?

Podsumowując, Pani Anna Klimont w rozprawie doktorskiej prezentuje stan badań nad książką obrazkową, ze szczególnym uwzględnieniem Szwecji i Polski. Podejmuje aktualny i ważny temat zmian językowych i społecznych, znajdujących odzwierciedlenie w książkach adresowanych dla dzieci, który może być kontynuowany w dalszych badaniach z zastosowaniem metodologii nakierowanych na odbiorcę. Jej rozprawa pokazuje, jak w czasach współczesnych język nie tylko zmienia się, ale i jest zmieniany. Treści zawarte w dysertacji świadczą o pracowitości, solidności i dokładności badawczej Doktorantki. Autorka prowadzi wywód w sposób przemyślany i logiczny, a analizy są wyczerpujące i rzetelnie osadzone na tle literatury przedmiotu. Praca napisana jest poprawnym językiem z zastosowaniem stosownego rejestru właściwego dla prac naukowych. Na podkreślenie zasługuje staranność, z jaką rozprawa została zredagowana i zilustrowana.

Konkluzja

Stwierdzam, że recenzowana dysertacja doktorska mgr Anny Klimont pt. „Obecność i funkcje neutralnego zaimka *hen* w szwedzkich książkach obrazkowych” napisana pod kierunkiem dr hab. Hanny Dymel-Trzebiatowskiej, prof. UG, podejmuje ważny temat badawczy, świadczy o ogólnej wiedzy teoretycznej Kandydatki w dyscyplinie literaturoznawstwo oraz o umiejętności samodzielnego prowadzenia badań naukowych. Oznacza to, że spełnia wymagania stawiane tego typu rozprawom zgodnie z obowiązującą Ustawą. Wniosuję o dopuszczenie mgr Anny Klimont do dalszych etapów postępowania doktorskiego.

Joanna Dybiec-Goja